

AYTÜL AKAL’IN ESERLERİNDE KÜLTÜR AKTARIMI

Ramazan Volkan Çoban

Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

Özet

Bir toplumun devamlılığını sağlaması için, o toplumu meydana getiren bireylerin tarih, kültür, dil gibi ortak özellikleri taşımaları, paylaşımları ve bunları gelecek nesillere aktarmaları gerekir. Kültürel unsurların, geleneğin gelecek nesillere aşılması için çocuklara halk edebiyatı kaynaklı eserlerin okutulması ve sevdirmesi bu konuda önemli yer tutar. Çocuk edebiyatıyla ilgili eserler yazılırken kaynak olarak yüzyıllarca, halkın zevkine uygun türetilmiş unsurlar işlenerek benimsenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılmış birçok kültürel özelliği içinde barındıran halk edebiyatı ürünlerinden ve gelenekten yararlanmıştır. Bu durumu Aytül Akal’ın eserlerinde görmek mümkündür. Türk gelenekleri ve kültürünün yanı sıra evrensel toplumun kültür ve geleneklerine de eserlerinde yer vermiştir. Dünyanın giderek küçük bir köy olması, bireyin dünya kültürüyle de uyumlu olmasını zorunlu kılmıştır. Makalede, Akal’ın eserlerinde bireyin evrensel toplumun ve yaşadığı toplumun kültürüne ait unsurları, eseri okuyan çocuğun bunu anlayış biçimini ve kültürel devamlılığa nasıl katkıda bulunacağını inceledik. Böylelikle çocuk edebiyatının yerini görmüş olmanın yanı sıra Akal’ın da bu alanda önemine değindik. Ayrıca eserleri okuyan çocuk toplum kurallarına adapte olmayı öğrenirken bir yandan da kendini eğitmiş olacaktır. Örneğin, “Buruşuk Kâğıt Parçası” adlı hikâye bireyin topluma karşı sorumluluklarını anlatarak çocuğu topluma hazırlar, evrensel toplum ilkelerini öğrenmesine katkıda bulunur. Eserleri okuyan çocuk, kendi milletinin devamlılığının en önemli unsuru olan kültürel devamlılığa da katkısı olmaktadır. Bu, eserde, bir ritüel yada geleneğin işlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ben bu unsurları incelerken ana temayı sosyolojik tabana oturtmak istedim ve bu yüzden de “sosyolojik yöntem”i kullandım.

Akal, kitaplarını yazarken kendisinin kişisel yaklaşımlarını ve yazar otoritesini bir kenara bırakarak, birçok çocuk kitabı yazarı gibi çocuğu küçümseyecek derecede her şeyi bilen bir yetişkinden çok kendini çocuk okurunun yerine koymuş ve onunla beraber düşünmüştür. Çocuğu onun şartları içinde değerlendirmiş, onun özgüvenini kaybettirmeden, anlama sınırlarını zorlamadan idealize edilmiş yaklaşımlardan kaçınarak yazmıştır. Sovyetler döneminde, Nazi Almanyası’nda istisnasız görülen tek tip insan modeli daha küçükten insanlara dayatılmıştır ve günümüz yaklaşımlarından olan pragmatist eğitimde de bu devam ettirilmektedir. Akal’ın eserlerinde empoze edilmeye çalışılan belli bir düşünce şekline rastlamayız. Onda, gelecekte olmasını istediği ideal insan tipi de yoktur. İnsanları hür bireyler olarak görür, bu doğrultuda kendi düşüncelerini ifade edebilen hatta uygulayan kişiler temel karakterleridir. Sadece iyi insan tipine dair örneklerle öğütler verir. Her ne kadar bundan kaçınsa da her yazar gibi o da yaşadığı toplumun özelliklerini eserlerine yansıtmaktan ve okuyucusuna aşılardan geri kalmamıştır. Bu durum ister istemez yazan herkeste bir şekilde görülür. Böylece kültürel devamlılığa da katkıda bulunur.

Akal’ın eserlerini halkbilimi açısından değerlendirdiğimiz bu bildiride eserlerin kültürel aktarım üzerindeki etkisi incelenmiştir. Akal’ın eserlerinde kültür aktarımına yardımcı olan kültürel işlevler şu başlıklar altında sıralanabilir:

Dil Kültürünü Pekiştirme İşlevi

Binlerce yıllık kültür birikimimizi diğer bin yıla taşımak, yani kültürel değerlerimizin korunmasını ve bizden sonra da yaşatılmasını sağlamak Türk milleti için vazgeçilmez bir unsur, devletimizin milli eğitim politikasının temelidir. Üstelik bir topluluk, tıpkı bir yazar gibi, kendine ait olanı bilinçli veya bilinçsiz sonraki nesle aktarmaktadır. Bu noktada kültür aktarımını sağlıklı gerçekleştirmek üzere halk, ninni, masal, tekerleme vb. gibi çocuk edebiyatı şekillerini ve metinlerini

üretmek yetişen neslin öğrenme ihtiyacını karşılamaya çalışmış ve beyaz bir tuvale benzeyen çocuklarını kültürlemiştir. Kültür aktarımı konusunda kullanılabilecek diğer metinler de usta yazarların eserleridir. Çünkü bir milletin dilini en iyi kullananlar yazarlardır. Bu yazarların eserlerindeki güzel ve doğru Türkçe öğrenciler için örnek oluşturacaktır¹. Çocuk bilişsel kavram içinde bilgiyi, belleği, akıl yürütmeyi, sorun çözmeyi, yani zihni içine alır. Bilişsel gelişimin anahtar kavramı da dildir. Bu yönüyle çocuğun dil gelişimi ile bilişsel ve düşünce gelişimi arasında paralellik vardır. Dil ise çocuğun toplumundan kazandığı ilk kültürdür. Türkçe ilk olarak aileden ve yakın çevreden, okul çağında ise öğretmeninden ve okunan çocuk kitaplarından öğrenilir. Çocukları edebiyattan uzaklaştıran esaslı eğitimin aksine Akal eserleriyle onlara alternatif sunmaktadır; Türkçenin eğlenceli şekilde keşfedilmesi okuyucu açısından gerek kişisel gelişim gerekse pedagojik olarak son derece önem taşımaktadır. Söyleyiş ilkelerine uygun olan metinlerin çocuklar tarafından dinlenilmesi, onlara, ses ve sözcüklerin doğru boğumlandırılmasına yönelik bir deneyim kazandırır ve çocukların karşılaştırma yapmasına fırsat vererek dil bilinci ve duyarlılığı kazanmasına yardımcı olur. Akal'ın şiir türünde yazdığı parçaların bazıları tekerleme ve bilmece şeklindedir, bunların ahenkli söylenişi dilin telaffuzunu güçlendirdiği sabit bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır, “Ay Kaç Yaşında”nın içinde yer alan “Şemsiye”, “Uçtu Uçtu” ve “Köpekli Sorular” bunların arasından örnektir.

Topluma Hazırlama İşlevi

Eğitimin bir alanı olan edebiyatın çocuğu İnfomal yolla sosyalleştirme görevi vardır. Sosyalleştirme; her toplumda çocuklara toplumun ortak değerlerini ve kültür mirasını aktarmak, öğretmek, onlara toplumun kendilerinden beklediği fizikî, zihni, ahlâkî ve sosyal gerekleri kazandırmaktır² ve topluma hazırlama işlevi konusunda çocuk Akal'ın eserlerinde demokrasi içerisinde iyi birer birey olmaya özendirilir, fakat kesinlikle dayatma yoktur. Toplum psikolojisi gözüyle çocuk edebiyatına genel bir çerçeveye baktığımızda dünya edebiyatında da çocuklar için hazırlanmış olan eserler toplumun kendi dünya görüşünü, inançlarını, kendinden sonraki nesillere aşlamak amacıyla yazılmış olduğu anlaşılır. Akal'da bunu yapmıştır. Toplumlar kabul gören, daha çok benimsenen; kabul görmeyen, karşı çıkılan tutum ve davranışların sezişmesine yardımcı olmuş ve çocukları günlük yaşantının gerçekleri konusunda bilgilendirmiştir. Yazarın kitaplarında oldukça yer tutan diğer bir sosyal kavram da ailedir. Ebeveynler çocuklar için çalışan ve gerektiği yerde kurtarıcı tipler olarak düşünülmüştür. Zamanlarının çoğu evde geçer ve realist pencereden anne-çocuk, ağabey-kardeş ilişkileri incelenmiştir. Ergenliğin getirdiği anneye karşı saldırgan tavır ise içinde anlam barındıran fakat anlaşılabilir bir olayla sevgi duygusuna dönüşür. Bunun yanında, kitaplar çocuklara, anne ve kardeş dışında ilişki kurabileceği yeni arkadaşların, komşuların yer aldığı devreyi de tanıtır. Bu ilişkileri, içinde sorunların, sevinçlerin, dayanışmanın, paylaşmanın olduğu değişik durumlarla örneklendirerek çocuk için, yeni yaşam kesitleri oluşturur. Toplumsal dayanışma “Buruşuk Kâğıt Parçası” adlı hikâyeye bireyin topluma karşı sorumluluklarını anlatarak çocukla toplum içi dayanışmayı tartışır ve evrensel toplum ilkelerini öğrenmesine katkıda bulunur.

Ergen ve çocuk psikolojisinin incelendiği parçalarda kişi-toplum çatışmasında her iki taraf da ne mutlak hâkimdir ne de yenilendir. Ortak yol bulunur ve üzerinde anlaşmaya varılır. Bireyler başkasına zarar vermediği sürece özgürdür ve asla başkaldırı hareketi görülmez. Toplumun refahı için gerekli örnek modeller sergilenir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bazı gereklilikler dikte edilmeden eğlenceli olarak örtük öğüt yoluyla verilmeye çalışılır. Mesela, “Tonton Dedemin Doğum Günü” adlı parçada sır tutmanın gereği o kadar eğlenceli anlatılmıştır ki, çocuk bu davranışı seve seve benimseyecektir. Ayrıca metinlerde sıkça geçen ünlem ve kelimeler insanın bazı toplumsal duygularını geliştirir: “Yazık”, acıma duygusunu, “ayıp” çevrenin yazılı olmayan yasaklarına uyma gereğini, “yasak” ise doğrudan doğruya kanun gücünü ifade eder. Çocuk bunları metinlerden canı sıkılmadan öğrenir.

Çocuk Kültürünü Pekiştirme İşlevi

Modern bilimde çocuk, artık “insanın küçüğü” olmayıp kendi ihtiyaçları, duyguları ve anlayış sistemi olan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Kızması, sevinmesi, ağlaması, yemesi ve içmesiyle her bakımdan biz yetişkinlerden oldukça farklıdır. Bu farklılıklar itibarıyla de yaşam onlara kendi kültürlerini oluşturma fırsatını vermiştir. Her insan hangi yaşta olursa olsun oyun oynar. Çocuklarda kendi kültürleri içinde bir takım oyunlar üretmişlerdir. Oynama oyunları onların bir yetişkin olma yolunda ruhsal ve fiziksel gelişimlerini tamamlamada yardımcı olmaktadır. Çocuk oyunlarının temel özelliklerinden biri de, toplumsal oluşlarıdır. Çocuk tek başına oyun kuramaz. Yalnız bebeğiyle oynamak zorunda

¹ Tekşan, 2010.

² Esmer, 2007.

kalan minik bir kız bile bebeğini canlı sayıp onunla konuşur ve yalnızlıktan sıyrılır. Oyun kuracak çocuğun en az bir oyun arkadaşı olmalıdır. Bu gereksinme çocuğu toplumsal olmaya zorlar. Yarınki yaşama hazırlar³. Yazarın eserlerinde, “Tilki tilki saat kaç”, “dönmece”, “istop”, “seksek”, “uçtu uçtu kuş uçtu”, “isim-şehir” oyunlarından bazıları anlatılır bazıları da sadece isim olarak geçer.

Halk kültürünü kazandırma işlevi

Çocuk edebiyatı denildiği zaman iki çeşit akla gelmektedir; okuyucu olarak sadece çocukların hedef alındığı eserler ve bütün insanlığın veya bir milletin malı olan değerli eserlerin çocuklar için yeniden işlendiği eserler⁴. Akal, her ne kadar ilk tür daha baskın olsa da, bahsi geçen iki türü de kendi eserlerinde toplamayı başarmış bir yazardır. İnsanlarımız göçebe dönemlerde hep bir arada yaşadıkları için çocuk da o toplumun bir ferdi olarak herkesle birlikte halk edebiyatı ürünleri ile beslenir. Türkler hala toplumsal bilinçaltında göçebe kültürü taşırlar ve en modern kentlerde bile halk edebiyatı gelişmeye devam etmektedir.

Yazarın eserlerindeki halk kültürünü kazandırma işlevini de kendi arasında üç gruba ayırabiliriz; evrensel kültürü kazandırma işlevi, Türk kültürünü kazandırma işlevi ve İslam kültürünü kazandırma işlevi.

Parçalardan bazıları çocuğu içinde yaşadığı toplumun insan ilişkilerini tanıtır, bu ilişkileri okuduğu farklı kültürleri tanıyan kitaplardaki insan ilişkileriyle karşılaştırma olanağı yaratır. “Farkı Bulmaca Oyunu” adlı hikâye bunun için iyi bir örnek teşkil eder. Çocuğun kısa yaşam deneyimini, değişik kültürlerin ve coğrafyanın özelliklerini sunarak zenginleştirir. “Ay Kaç Yaşında”, “Tatlı Kardeşimin Doğum Günü” ve “Tonton Dedemin Doğum Günü” adlı eserlerde evrensel bir kültür olan doğum günü kutlamalarından, hediye alma, pasta ve mum üfleme geleneğinden söz edilmektedir. Doğum günü kutlamaları da başka parçaların teması olan hayvan sevgisi ve burçlar gibi günümüzde artık evrensel bir nitelik taşımaktadır.

. Yazarda az da olsa çocuğa değer veren toplumumuzun çoğunu oluşturan Müslümanlığın izlerini de görmekteyiz; “tövbe tövbe”, “vallahı”, “billahi”...

Eserlerin bazılarında Türk kültürünü yansıtan “sağ ol!”, “yok deve!” ünlemleri, “kem küm etmek”, “düş kırıklığına uğramak”, “kaş oynatmak”, “göz devirmek”, “tezkere bırakmak” deyimleri, “biz çocukken kahve içersek Arap olurduk” söyleşi kültürel aktarımımızın temelini atmaktadır veya pekiştirmektedir.

Edebiyatı sevdirmiş işlevi

Bu işlev iki başlık altında incelenebilir:

Anonim halk edebiyatını aşılama işlevi

Sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenen halk edebiyatı ürünleri, en önemli kapalı işlevlerinden gelenek taşıyıcılığı fonksiyonuyla kültürel, sosyal, ahlaki kabulleri yansıtmakta ve onlara destek olmaktadır. Sahip olunan değerlerin, halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarılması, ortak kültür ortamı oluşturularak gelenek, görenek, inanç gibi kültürel yapıyı yansıtan unsurların yeni nesil tarafından bilinmesine sebep olacaktır. Gelenek aktarımıyla, kapalı işlevlerinden eğitim fonksiyonunu da icra eden bu ürünler, kültürün gelecek nesillere iletilmesinde toplumun göstergesi kabul edilmektedir. En etkili ve kolay eğitim metodu olan eğlenceyle bilgi aktarımı, toplumu bir arada tutan ve sosyal parçalanmalara engel olan sosyal normları, yaşanan değerler olarak korunmasını sağlayacaktır. Sözel kültür hayatımızı aydınlatacak bilgi, düşünce ve sembollerle kültür tarihinde önemli yer tutan halk edebiyatı ürünleri, geçmişten günümüze süreklilik arz eden bu yapı, türün, gelenek aktarımı içinde varlığını sürdürmesine sebep olmuştur⁵. Anneler, henüz bebek iken çocuklarına söyledikleri ninniler, tekerlemeler, daha sonra da anlattıkları masallar ile çocuklarına sözlü halk kültürünü aktara gelmişlerdir. Halk edebiyatı nazım türlerine kitaplarında yer veren Akal, bazı masal ve hikâyelerin acımasızlığından kaçınmıştır. Bunun sebebi fantastik öğelerin az kullanılması değildir. Konuşan ağaçlar, şekilden şekle giren ay ve yıldızlar gibi fantastik öğeler görülür, fakat acımasız insan yiyen devi öldüren kahraman ve korkunç hayaletleri onda bulamayız. Akal’ın modern çocuk edebiyatında, vahşet sahneleri gibi olumsuzlukların yanlış örnek teşkil

³ Akalın, 1986.

⁴ Enginün, 1986.

⁵ Eker, 2010.

edebileceğini düşünmektedir. Daha önce de, Federal Almanya'daki İngiliz eğitimciler, nasyonal sosyalistlerin cürümlerinin sorumlularından birinin Grimm Kardeşler'in zalim peri masallarının olduğuna tanıklık etmişlerdi⁶. Sanayileşmiş toplumumuzda sözlü geleneğin yok olmaması, gereksiz bir şey gibi atılamamasının gerekçesi basit ve açıktır: İnsan tabiatı buna gereksinme duymaktadır. Kişinin ruhsal gelişimi onlar olmaksızın başarılamaz ve çocuk edebiyatının olduğu yerde de anonim halk edebiyatının olmaması beklenemez. İki tür iç içedir. Akal'da bu türe ait unsurlardan olan mitler, “peri, büyü, konuşan ağaç vb. örneklerde” görülür. Mitler, İnsan davranışı için örnek oluşturan, insanın kendisini, yaşadığı yeri, dünyayı ve evreni olaylar, nesneler, davranış biçimlerinin bazında anlamlandırılmasını sağlayan halk edebiyatı ürünleridir. İçerdiği olağanüstülükler ile her yaştan insanın ilgisini çeken bir türdür ve duyulan ilgiden dolayı da akılda kalıcılığı vardır; Öyle ki, binlerce yıldır anlatılan destanların günümüze kadar ulaşmasını sağlayan temel faktör de budur. Yazar da kendi masallarında mitlerin eğitici yanını keşfetmiş ve mitsel öğeleri sıkça kullanmıştır.

Tekerlemeler, “bir varmış, bir yokmuş”, “sonsuz kadar mutlu yaşamış”, gibi başlangıç ve bitiş formelleriyle masal, bilmece, hikâye gibi diğer türlere bağlı olarak ortaya konulmuştur, fakat halk edebiyatının diğer türleri içerisinde yer almadan bağımsız bir şekilde meydana getirilen oyun tekerlemeleri ve müstakil şiir olarak yer alan tekerlemeler de vardır.

Deyimler, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir⁷. Akal'ın eserlerinde deyimler, genel olanlardanır⁸, yani sözlü kullanıştakilerin yazıya geçirilmesiyle oluşan ve sıkça karşılaşılabileceklerimizdendir (bkz. *Halk Kültürünü Kazandırma İşlevi*). Ayrıca hece ölçüsü, redif ve kafiye de bunlara eklenebilir. Akal şiirlerinde geleneksel Türk halk şiirlerinde görülen tam ve yarım kafiye kullanılmaktadır. Zengin kafiye rastlanılmaz, zengin kafiye kullanılsaydı okuyan çocuk açısından zorlayıcı bir metin olurdu. Kafiye yerine sıkça da rediften oluşan uyaklar da kullanılmıştır. Vezin olarak gelenekselin dışına çıkan Akal genelde serbest ölçüde ilerlemeyi seçmiştir, fakat ölçülü şiirleri de yok değildir ve karışık ölçülüler de kullanımı dâhilindedir.

Okuma zevkini ve kitap kültürünü kazandırma işlevi

Yazar, çocuğa ilk kitap sevgisini aşılamak, ilk edebi ve estetik değerleri vermektedir. “İyi kitap” kavramını verilen uygun örneklerle kazandırmak önemlidir. Akal'ın masallar dizisi dil kültürünü pekiştirme işlevi açısından oldukça uygun bir başlangıç, önemli bir seçimdir. Eğlenen çocuk sonraki masalı okumak ister ve bu diziyi okurken alışkanlık kazanır. Yalın, akıcı ve anlaşılabilir anlatımı sayesinde henüz okuma bilmeyen çocuk dahi kendisine okunduğu takdirde aynı tepkiyi verecektir. Çocuk kitabı türlerinden (fabl, masal, hikaye, şiir...) çoğunu tanıtan yazar okurunun ilgi alanına göre de tercih edilebilir.

Akalın, L. S., (1986), “Çocuk Oyunları ve Çocuk Tekerlemeleri”, *1987 Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, s. 84.

Eker, G. Ö., (2010), *Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 404.

Elçin, Ş., (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 642-644.

Enginün, İ., (1986), “Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *1987 Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, s. 37.

Esmer, S. K., (2007) Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında (1923 – 1928) Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tahkiyeli Metinlerinin Çocuklara Değer Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi, *Dergi Adı*, s.

Scherf, W., (?) “Çocuk Edebiyatında Gerçek Eğilimler ve Geleneksel Modeller”, s. 34.

Tekşan, K., (2010), “Kültür Aktarımında Yazılı Anlatımın Rolü”, *TÜBAR*, 27, s. 596.

⁶ Scherf, ?

⁷ Elçin, 1986:642.

⁸ Elçin, Ş., (1986), s. 644.